

*НЕПОКУПНА Т.А., кандидат економічних наук, доцент
Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка*

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ФАКТОРИ: ПРОБЛЕМА ЇХ ФОРМУВАННЯ У СІМ'Ї ТА ВПЛИВУ НА ЕКОНОМІЧНЕ СЕРЕДОВИЩЕ

Важливим елементом впливу на формування сучасного економічного середовища є дія соціокультурних факторів, які ми розуміємо як цінності, традиції, ментальні риси, соціальні уявлення, моральні принципи, носіями яких є окремі люди або певні спільноти: сім'ї, групи людей, колективи, нації тощо. Дія цих факторів формує внутрішній світ людини і відповідно ставлення її до соціуму; спричинює специфіку соціально-економічного мислення і світогляду, поведінки господарюючих суб'єктів та їх взаємовідносин при виборі засобів задоволення потреб, досягнення мети.

Акцентування уваги на соціокультурних факторах зумовлено тими змінами, котрі поступово відбуваються в економіках різних країн, оскільки „гроші і матеріальні ресурси втрачають свою магічну силу”, нагальними стають „інвестиції в людину” [1]. У широкому розумінні інвестиції в людину слід розглядати як закладені сім'єю щонайменше біофізичні, розумові, творчі і моральні потенції індивіда, які у подальшому дозволять йому отримати знання та реалізувати себе у суспільному виробництві з усіма атрибутами, що супроводжують цей процес: професійна належність і кваліфікація, досвід і навички, статус і рівень життя тощо. Вищезазначене уможлиблюється тільки за умови виконання сім'єю репродуктивно-виховної, економічної, комунікативно-психотерапевтичної та рекреативної функцій [2–4].

Соціально-економічні процеси на індивідуальному, регіональному, національному та глобальному рівнях проходять крізь призму потреб, мотивів, вірувань, емоцій, уявлень, стереотипів, знань (наукових і позанаукових) людей, які відповідно можуть діяти логічно і алогічно, раціонально і нераціонально, розсудливо і цілеспрямовано та хаотично і непослідовно. Усі ці поведінкові реакції пронизані тими соціальними цінностями та тією культурою, в якій відбувалася первинна і вторинна соціалізація особистості.

Цінності виступають відносно стабільними рисами індивідів і суспільних утворень, а отже, відповідають рисам особистості та його культурним характеристикам. По суті, вони є фундаментальними переконаннями, які мають велике індивідуальне значення і впливають на настанови і відповідну поведінку людини; це головна причина вибору

способу дій. Цікавою видається класифікація цінностей Мілтона Рокіча (1918–1988) – американського психолога і соціолога польського походження, професора соціальної психології Університету штатів Мічиган та Вашингтон, який більшу частину кар'єри присвятив вивченню цінностей, котрі рухають діями людей [5]. Він запропонував два види цінностей: а) термінальні – ідеалізовані цільові стани існування (наприклад, мирне життя, рівність, свобода, порятунок, самоповага, щастя, безпека, кохання, внутрішня гармонія, визнання, надійна сім'я, натхнення тощо); б) інструментальні – ідеалізовані способи поведінки, які використовуються для досягнення цільових станів (наприклад, хоробрість, чесність, увічливість, відповідальність, інтелігентність, обдарованість уявою, логічність, незалежність тощо). Отже, термінальні цінності – це цінності-цілі, яких прагнуть люди, їхні життєві цінності, а інструментальні – цінності-засоби, інструментарій для досягнення цілей, риси особистості, які допомагають їй у житті.

Так, первинна соціалізація, за інших рівних умов, відбувається на рівні сім'ї, „діти засвоюють мораль у результаті трансмісії моральних оцінок і суджень батьками...” [6, с. 55]; „сім'я є ... вихідним осередком духовності; ... духовні сили та уміння (або слабкості і невміння), отримані від сім'ї, людина переносить потім на суспільне і державне життя” [2, с. 51]. Тому наскільки соціально-духовні цінності проникають і закріплюються у свідомості дитини, настільки вони будуть реалізовуватися у подальшому через поведінку у суспільному середовищі та визначати зрілість і соціально-економічну компетентність людини, фахівця своєї справи.

На жаль, у сімейному середовищі окрім позитивних ціннісних настанов, індивіду можуть передаватися, закладатися, вмонтовуватися і негативні, які здатні спровокувати або девіантну поведінкову реакцію на зміни в економічному середовищі (агресію, заздрість, безвідповідальність, хабарництво, халатність, схильність до кримінально-корумпованих дій, неповага до чужої праці та власності, зловживання службовим становищем тощо); або байдужість до змін, відстороненість від навколишніх подій, апатію і, по суті, випадіння із соціального простору, врешті, маргіналізацію.

Певною протилежністю вищезазначеній сімейній соціалізації є т. зв. “гіперсоціалізуюча сім'я” [7], в якій присутнє надмірне примушування дитини відповідати усталеним зовнішнім нормам сучасного ринкового середовища, наприклад, прагнення успіху будь-якою ціною, оточення себе матеріальними благами як ознака статусу, отримання і максимізація прибутку за будь-яких умов тощо. Це, з одного боку, може сформувати у дитини несприйняття нею загальнолюдських цінностей, таких, як повага до старшого покоління, підтримка молодшого і менш досвідченого,

порядність, соціальна участь і відповідальність, чесний розподіл, лояльність до добробуту інших людей тощо, а з іншого, – зламати дитину у тому випадку, коли вона від народження гуманістично налаштована, є носієм душевності, доброзичливості, толерантності, поступливості та інших, “неринкових”, рис характеру та світогляду.

Таке бачення структуризації сімей, реалізації їх функцій, передача ними соціокультурних та духовних цінностей майбутнім економічним агентам не є єдиним. Так, російські дослідники виділяють три основні форми сім’ї: патріархальну (традиційну), дітоцентристську (сучасну) і подружню (постсучасну) [8], в яких через взаємовідносини між чоловіком і дружиною формуються відповідні сімейні цінності – основа процесу соціалізації особи. Так, патріархальна модель сім’ї демонструє „фізичне” вирощування дітей, дітоцентристська – прищеплення моральних принципів і трудових навиків, подружня – цілеспрямоване формування індивідуальності людини.

У патріархальній сім’ї панує абсолютна влада батьків, зокрема батька, в руках якого зосереджені економічні ресурси і він приймає основні рішення стосовно їх розподілу, наявна авторитарна система виховання; авторитет залежить від статі і віку члена сім’ї. Дітоцентристська сім’я демонструє феномен планування сім’ї, зосередження уваги на добробуті, вихованні, освіті, фізичному і психологічному здоров’ї дітей. Для подружньої сім’ї характерними є підвищення соціально-економічного статусу жінки та автономії дітей. Зміна норм сімейного життя супроводжується відмовою батьків підпорядковувати усі свої інтереси інтересам дітей, зростанням суверенності подружжя і виведенням інтересів кожного з них за межі сімейних стосунків. Відповідно закладений фундамент у поведінці дітей – майбутніх учасників господарських процесів – ретранслюється на поля економічного співробітництва у позитивних і негативних ціннісних форматах, проявиться як на управлінському, так і на виконавському рівнях.

Попри все вищезазначене, вважаємо, що не коректно однозначно трактувати соціокультурні складові людини, орієнтуючись суто на сімейний вплив та розмежування сімей тільки таким чином. Адже, щонайменше, по-перше, трансформації форматів сім’ї і сімейних цінностей [9–10] урізноманітнюють і ускладнюють внутрішньо- і навколосімейні стосунки, що породжує різні симбіози у характері і поведінці суб’єкта; по-друге, поведінка людей знаходиться під генетичним контролем, відповідно, спадкування дітьми генетичних програм по-різному проявляє себе в соціально-економічних умовах [11–12]; по-третє, оточуюче середовище, система освіти, політико-правові інститути виступають дієвими детермінантами корекції поведінкових реакцій особистості. До того ж, дослідження деяких негативних рис характеру

людини виявили їх позитивний вплив на ефективність трудової діяльності [13]. Але що б, зрештою, не вплинуло на формування поведінки людини, сім'я все одно встановлює межі соціально-культурної нормальності.

Загалом аналіз сучасних тенденцій у процесах соціалізації насторожує, оскільки вони можуть нести загрозу для соціально-економічного майбуття. Це проявляється у підриві „морально-соціальної опори цивілізованого існування”, коли сучасне покоління піддає сумніву „рентабельність” освіти, доцільність дотримання норм трудової, цивільної та сімейної етики [14]. Це є свідченням звільнення сучасної людини від позаекономічних цінностей, моралі, культури, оскільки процеси, що супроводжують сучасну трансформацію (вітчизняну і глобальну) економічного простору, свідками яких є підростаюче покоління, утверджують у їхній свідомості переконання у відмиранні моральних чеснот. „Запаморочливі кар'єри досягаються не талантом і працею, а круговою порукою і доброзичливістю „хрещених батьків”, ... перемогу у зіткненнях забезпечує не звитяга солдат і талант полководця, а рішення тих, для кого перемога даної сторони рентабельна” [14].

На думку доктора економічних наук С.М. Гурієва, дослідника проблем трудової мобільності, корпоративного управління та корупції, люди, навіть з високим рівнем освіченості, „будуть скоювати злочини, красти” за відсутності „механізмів, інститутів і стимулів, які обмежують корупцію, жадібність тощо” [15]. Тому метою економістів має стати створення таких аргументацій і важелів, які б не тільки запобігали вищезазначеним діям, а, в першу чергу, стимулювали сім'ю долучати до матеріально-економічного виховання соціокультурну складову впливу на дітей. Особлива відповідальність за розробку й обґрунтування відповідних інститутів лягає на плечі науковців і освітян, оскільки проект „соціальна держава” згортає свою дію: лібералізація плодить мільйони соціально незахищених верств населення, знижуються інвестиції в освітньо-наукову та культурну сферу. Функціонування держави-корпорації зводиться до дій, які дають швидкий та відчутний короткотерміновий ефект: фінансові спекуляції, підпільні ініціативи, маніпулювання інформацією, симулякри діяльності на благо соціуму тощо.

Приєднуємося до думки, що подальші дослідження соціокультурних факторів мають ґрунтуватися на методології соціальної економії [16] – науки „про відтворення і реалізацію духовно-інтелектуального розділено-сумісного людського потенціалу у процесі господарської діяльності, де в основі нарощування й удосконалення соціальних зв'язків, рішень і дій знаходяться духовні цінності господарюючої особистості” [27, с. 12]. Тому подальшого дослідження потребує визначення духовних основ формування особистості – майбутнього учасника соціально-економічного середовища, носія ціннісних орієнтирів і настанов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Глазачев М. Манифест новой экономики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://bigc.ru/publications/other/metodology/manifest_of_new_economy.php
2. Ильин И.А. О семье // Социальная экономика. – 2004. – № 4. – С. 49–63.
3. Непокупна Т.А., Бровко Т.В. Визначення функцій сім'ї щодо формування людського капіталу // Соціально-економічні трансформації в епоху глобалізації. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Т. 1. – Полтава: Скайтек, 2005. – С. 151–154.
4. Непокупна Т.А., Пашенко О.В. Людський потенціал: проблеми формування в сім'ї та в освітній сфері // Вісник Хмельницького національного університету. – 2007. – № 5. – Т. 1(95). – С. 47–50.
5. Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/>
6. Кросс-культурная психология. Исследования и применения / Пер. с англ. Харьков: Изд-во Гуманитарный центр, 2007. – 560 с.
7. Ляшенко А.И. Родительство и воспитание сегодня – взгляд психолога-практика [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dsmp.mos.ru>
8. Див.: Голод С.И. Семья и брак: Историко-социологический анализ. СПб.: Петрополис, 1998; Голод С.И., Клецин А.А. Состояние и перспективы развития семьи: Теоретико-типологический анализ: Эмпирическое обоснование. СПб.: С.Петербург. филиал ин-та социол. РАН, 1994.
9. Кузьмина К.А. Трансформация модели семьи и потребностей в социальной защите в условиях социально-демографических и социально-экономических перемен [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [www.ecsocman.edu.ru/ ... / Kuzmina_Transformacii_modeli_semqi.pdf](http://www.ecsocman.edu.ru/.../Kuzmina_Transformacii_modeli_semqi.pdf)
10. Непокупна Т.А. Трансформація сімейних цінностей (економічний аспект) // Науковий вісник. Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. – Науки: економіка, політологія, історія. – 2008. – № 14 (70). – С. 17–25.
11. Вареник Н. ЗАГСы будущего: предъявите ваш генетический паспорт! // Зеркало недели. – № 31. – 22 августа 2009 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.zn.ua/articles/57662#article>
12. В непослушании детей виноваты гены [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.focus.ua/tech/147072>
13. Отрицательные черты характера помогают стать лидером // Зеркало недели. Украина. – № 13. – 08 апреля 2011 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.zn.ua/articles/79196#article>
14. Перспективы постиндустриальной цивилизации в горизонте открытой истории [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://maxbooks.ru/filhis/phils06.htm>
15. Гуриев С. Роль экономики в становлении современных общественных институтов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.polit.ru/lectures/2007/03/29/guriev.html>
16. Див.: Задорожный Г.В., Радченко Я.Ю. Социальная экономика как научная область постнеклассического экономического знания // Социальная экономика. – 2003. – № 4; Задорожный Г.В. Новое осевое время и социальная экономика: о теоретическом основании реализации императива выживания человечества в XXI веке // Социальная экономика. – 2006. – № 1–2. – С. 7–17.
17. Задорожный Г.В. Социальная экономия как формат осознания проблем современной жизнедеятельности личности // Соціально-економічні трансформації в епоху глобалізації. Матеріали Другої Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Том 1. – Полтава: Скайтек, 2007. – 180 с.